

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 27, No. 1 (2021), str. 61-76

UDK 316.624:343.541-056.36-058.6((048.8)
343.541-056.36-058.6:001.891(048.8)
Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 22.2.2021.
Prihvaćen – Accepted: 7.5.2021.

*Pružanje podrške u okviru prevencije seksualnog nasilja nad osobama s intelektualnom ometenošću**

Jelena TODOROVIĆ^{1,**}, Marija CVIJETIĆ², Suzana NIKOLIĆ¹

¹OŠ „Sveti Sava”, Velika Plana, Srbija

²Univerzitet u Novom Sadu – Pedagoški fakultet u Somboru, Sombor, Srbija

Iako se poslednjih godina o seksualnom zlostavljanju i visokoj prevalenciji ove vrste nasilja nad osobama s intelektualnom ometenošću sve više govori, ipak postoji mali broj konkretnih programa intervencije koji bi doprineli prevenciji u ovoj oblasti.

Cilj ovog rada bio je da se pregledom dostupne literature prikažu različiti aspekti i specifičnosti prevencije seksualnog nasilja nad osobama s intelektualnom ometenošću, kao i predložene intervencije u cilju smanjenja incidenције ove pojave.

Rezultatima se pokazuje da postoji mali broj istraživanja u ovoj oblasti, kao i da su programi prevencije uglavnom orijentisani na odrasle osobe ženskog pola s lakom i umerenom intelektualnom ometenošću. Istraživanja ukazuju na to da je neophodno razmotriti lične karakteristike osoba s intelektualnom ometenošću, kao i sredinske i kulturološke činioce pri planiranju, primeni i vrednovanju programa intervencije.

Izazov budućim istraživačima trebalo bi da budu razvoj i intenzivnija primena programa koji bi obuhvatali širi spektar podrške u domenu prevencije seksualnog nasilja nad osobama s intelektualnom ometenošću.

Ključne reči: seksualno zlostavljanje, intervencije, intelektualna ometenost

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ (ev. br. 179 017) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Marija Cvijetić, cvijetic_marija@yahoo.com

Uvod

Kada se govori o seksualnom zlostavljanju većina autora ističe da je to čin protiv nečije volje i navode da seksualno zlostavljanje može biti fizičko, verbalno ili neverbalno (Graydon et al., 2006; Lumley et al., 1998; Sequeira & Hollins, 2003). Ističe se da je u opštoj populaciji između 5 i 10% dečaka i najmanje 20% devojčica pretrpelo neki oblik seksualnog zlostavljanja (Egemo-Helm, 2007), kao i da su osobe s intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: IO) pod još većim rizikom da budu žrtve ove vrste nasilja. Veći rizik od seksualnog zlostavljanja beleži se kod osoba s IO koje žive u situacijama u odnosu na vršnjake tipičnog razvoja u istom obliku smeštaja (Euser et al., 2016). Prema rezultatima istraživanja, prevalencija seksualnog zlostavljanja kod dece s IO je između 14 i 32% (Wissink et al., 2015), dok neke studije ukazuju na još ekstremnije podatke gde je utvrđeno da je skoro 80% žena s lakom IO bilo žrtva seksualnog zlostavljanja (Stromsness, 1993). Stivensova (Stevens, 2012) procenjuje da je u više od 90% slučajeva počinitelj osoba koju žrtva poznaje i kojoj veruje, uključujući intimne partnere, članove porodice i pružaoce podrške.

Većina autora ukazuje na tri velike grupe ponašanja vezane za zaštitu od zlostavljanja: prepoznavanje opasne situacije, napuštanje opasne situacije i prijavljivanje incidenta (npr. Doughty & Kane, 2009; Miltenberger et al., 1999).

Grejdon i saradnici (Graydon et al., 2006) kao karakteristike osoba s IO koje dodatno otežavaju proces prevencije seksualne eksploatacije navode njihove teškoće u pogledu donošenja odluka, socijalnu pokornost i lako manipulisanje ovim osobama. Kada je u pitanju donošenje odluka osobe s IO imaju poteškoće da predvide posledice, krajnji cilj, različite mogućnosti, prednosti i mane određene aktivnosti. Nedostatak iskustva u ovoj oblasti može dodatno otežati njihovo razmatranje situacije. U jednom od istraživanja utvrđeno je da osobe s IO pokazuju tendenciju da izbegnu bilo kakvo donošenje odluke ili odgovore daju odmah, bez razmatranja situacije, kao i da ispoljavaju povišen nivo stresa u ovim aktivnostima (Jenkinson & Nelms, 1994). Još od detinjstva život osoba s IO je pod pojačanim nadzorom u odnosu na svakodnevni život njihovih vršnjaka, pa je od ranog uzrasta njihova sloboda izbora pod velikim uticajem odraslih (Graydon et al., 2006). Iako je jednaka mogućnost izbora ovih osoba kao i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja jedna od ključnih pretpostavki socijanog modela ometenosti (Kaljača

& Dučić, 2012), u praksi se ove osobe i dalje sreću sa velikim brojem poteškoća i odluke primarno donose staratelji. Kao rezultat toga, osobe s IO su naviknute da slede instrukcije bez preispitivanja odluka, dok su neke od njih sklone da daju socijalno poželjne odgovore kako bi udovoljile drugoj osobi (Graydon et al., 2006).

Teškoće osoba s IO u razumevanju rizika koje nosi određena situacija, kao i teškoće u odbijanju primamljive ponude mogu doprineti lakoj manipulaciji ovim osobama, pa tako Tompson (Thompson, 2001) navodi da je jedna od taktika koju napasnici koriste nuđenje određene nagrade u zamenu za seksualne odnose. Navedene karakteristike osoba s IO, kao i nedostatak seksualne edukacije u školama, uključujući i edukaciju o zdravlju, partnerskim odnosima, delovima tela i prepoznavanju adekvatnog fizičkog kontakta, mogu uticati na veću prevalenciju seksualnog zlostavljanja kod osoba s IO u odnosu na opštu populaciju. Hilari Braun (Brown, 1996) u svom radu ističe da se ženama sa teškoćama u učenju koje su bile žrtve seksualnog napada ili silovanja često ne veruje, jer je njihov pristanak pod znakom pitanja ili se njime manipuliše. Ove žene nemaju odgovarajući pristup pravosuđu, nije im dostupna odgovarajuća materijalna nadoknada i često su primorane da nastave da budu u kontaktu sa osobom koja ih je zlostavljala. Među posledicama seksualnog nasilja nad ženama s IO navode se: anksioznost, depresija i izbegavanje romantičnih veza i seksualnih odnosa (Eastgate et al., 2011).

Sa promenama stavova prema IO i pomeranjem fokusa interesovanja sa ličnih karakteristika osobe ka podršci koju zajednica treba da obezbedi pojedincu da bi funkcionisao kao ravnopravan član društva (Buntinx & Schalock, 2010), potrebno je razmotriti i mogućnosti pružanja podrške u oblasti prevencije seksualnog zlostavljanja osoba s IO. S obzirom na to da se procena intenziteta podrške koristi i za kreiranje individualizovanih programa pružanja podrške važno je odrediti na koje se sve načine podrška može pružiti u oblasti prevencije seksualnog nasilja. Pored toga, potrebno je definisati lične karakteristike i sredinske uslove osoba sa IO kojima je podrška potrebna i odrediti osobe koje bi bile zadužene za pružanje podrške, u cilju efikasne primene plana intervencije.

Cilj

Cilj ovog rada bio je da se pregledom dostupne literature prikažu različiti aspekti i specifičnosti prevencije seksualnog nasilja nad osobama s IO, kao i predložene intervencije u cilju smanjenja incidencije ove pojave.

Metod

Radovi su prikupljeni i analizirani pretragom Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KoBSON i Google Scholar-a. Pretraga je vršena pomoću različitih kombinacija reči na srpskom i engleskom jeziku: intelektualna ometenost, seksualno nasilje, seksualno zlostavljanje, edukacija, programi, intervencije, prevencija. Uključujući kriterijumi korišćeni u ovoj pretrazi bili su: 1) istraživački radovi objavljeni u celini u čijem su fokusu bili različiti aspekti i specifičnosti prevencije seksualnog nasilja nad osobama s IO; 2) radovi u kojima su predložene intervencije u cilju smanjenja incidence seksualnog nasilja nad osobama sa IO; 3) radovi na srpskom i engleskom jeziku. U pregled istraživanja uključeni su radovi čiji uzorak su činile osobe sa IO različitog uzrasta (od detinjstva do odraslog doba), različitog nivoa težine IO. Isključivani su članci koji su se bavili osobama sa poremećajima iz spektra autizma, kao i osobama sa IO koje imaju pridružena psihijatrijska oboljenja, sažeci objavljeni na konferencijama, kao i radovi koji nisu bili dostupni za preuzimanje u celosti. Obuhvaćena je literatura od 1997. godine do 2017. godine. Na osnovu početne pretrage, korišćenjem odabranih ključnih reči, identifikovano je 40 apstrakata, nakon čega je primenom isključujućih kriterijuma u konačnom pregledu istraživanja predstavljeno osam studija.

Pregled istraživanja

Programi seksualne edukacije trebalo bi da budu orijentisani na poboljšanje sveukupnog seksualnog zdravlja, pri čemu se ne misli samo na seksualno prenosive bolesti, neplanirane trudnoće i negativna seksualna iskustva, već bi u širem smislu trebalo da ponude osobama s IO različite načine za unapređivanje doživljavanja seksualnosti na pozitivan način (Schaafsma et al., 2017). Kao najvažnije oblasti edukativnih programa seksualne edukacije kod osoba s IO navode se: razumevanje seksualnih odnosa, kontracepcija, trudnoća, seksualno prenosive bolesti, neprihvatljivi i kriminalni seksualni činovi, preuzimanje odgovornosti za seksualno ponašanje, doživljaj sopstvenog tela i drugo. Važan aspekt ovog tipa programa je i saradnja sa bliskim osobama i roditeljima osoba s IO (Chrastina & Večeřová, 2020). Većini postojećih programa nedostaju definisani ishodi, odgovarajuća teorijska osnova i sistematska evaluacija. Pored toga, u njihovo kreiranje nisu uključene osobe s IO (Schaafsma et al., 2013).

Postavljajući pitanje neuključivanja osoba s IO u kreiranje ovih programa Šafsma i saradnici (Schaafsma et al., 2017) su kroz intervju 20 ispitanika (10 muškaraca i 10 žena) nastojali da steknu uvid u njihova iskustva, mišljenja i stavove o nekoliko tema vezanih za seksualnost. Utvrđeno je da je učestalost učešća osoba s IO u programima seksualne edukacije niska. Četiri ispitanika je bilo žrtva seksualnog zlostavljanja, troje je doživelo negativno iskustvo pokušaja seksualnog napada, dok je jedan ispitanik fizički povredio sebe u pokušaju samozadovoljavanja. Zaključuje se da je znanje ispitanika o ostvarivanju sigurnih seksualnih odnosa uglavnom površno. Pored toga, ono ne rezultira uvek odgovarajućim ponašanjem u konkretnoj situaciji. Pri kreiranju programa neophodno je fokusirati se na poboljšanje većeg broja pojedinačnih veština u ovoj oblasti. Dodatno, treba uzeti u obzir individualne kapacitete osobe s IO i razmotriti njene potrebe i želje.

Jedan od malobrojnih programa prevencije seksualnog zlostavljanja dece s IO sprovela je Kimova (Kim, 2016). U intervenciju su bile uključene tri devojčice uzrasta 11, 12 i 13 godina. Za inicijalnu procenu veština zaštite od seksualne eksploatacije korišćeno je nekoliko scenarija realizovanih kroz igranje uloga. Od učesnica je traženo da zamisle da su to stvarne situacije i da reaguju onako kako misle da treba. Nakon toga, devojčice su uključene u trening od pet sesija sa sledećim temama: integritet tela, delovi tela i privatni delovi tela, verbalno i fizički odbijanje napasnika i prijavljivanje incidenta. Treninzi su realizovani dva do tri puta nedeljno u trajanju od 25 do 30 minuta. Prve tri sesije bazirale su se na podučavanju devojčica uz upotrebu postera, seta kartica sa pričama i bojanki. Četvrta i peta sesija obuhvatale su uvežbavanje reagovanja u situacijama navođenja od strane napasnika kroz igranje uloga. Osmišljeno je ukupno devet scenarija, po tri za svaku vrstu neprikladnog seksualnog ponašanja (skidanje odeće, ljubljenje i dodirivanje privatnih delova tela). Svaka ispitanica je deset nedelja nakon treninga bila izložena situacionoj proceni u dnevnom boravku (napasnik je novi član osoblja), gradskom parku (nepoznata osoba) i obližnjoj prodavnici (prodavac). Dve devojčice koje su postigle najniže rezultate na inicijalnoj proceni (nisu odbile napasnike) nisu značajno napredovale tokom edukacija, dok su značajno bolji rezultati zabeleženi nakon uvežbavanja kroz igranje uloga. Obe su postigle maksimalne rezultate, koji su se u potpunosti održali i deset nedelja kasnije, što ukazuje na to da su ispitanice uspele da generalizuju naučene veštine i primene ih u svakodnevnom životu. Treća ispitanica je imala nešto više inicijalne skorove, odnosno kod nje su i pre treninga zabeležene određene veštine odbijanja napasnika. Nakon sesija zabeležena su značajna

poboljšanja, pri čemu je postigla najviše skorove na proceni. Međutim, u proceni održivosti usvojenih veština, ispitanica je bila uspešna u odbijanju napasnika, ali joj je za prijavu incidenta osobi od poverenja bilo potrebno više od dva dana. Zaključuje se da edukacija bez uvežbavanje ponašanja u konkretnoj situaciji ima veoma malo efekta u ovom programu, te da igranje uloga predstavlja deo treninga koji ima najviše uticaja na poboljšanje veština zaštite od seksualne eksploatacije. Takođe, rezultati ove studije pokazuju da se veštine mogu generalizovati i bez primene situacionog treninga. Uvežbavanje većeg broja scenarija kroz igranje uloga može doprineti usvajanju odgovarajućih veština zaštite, koje se mogu potvrditi situacionom procenom u prirodnom okruženju.

Tang i Li (Tang & Lee, 1999) su u Kini sproveli istraživanje u kome su ispitivani nivo znanja o seksualnoj zloupotrebi i poznavanje veština samozaštite. Uzorak je sačinjavalo 77 osoba ženskog pola s lakom IO, uzrasta od 11 do 15 godina. Sve ispitanice imale su razvijen receptivan i ekspresivan govor i pohađale škole za učenike sa smetnjama u razvoju. Za procenu veština samozaštite korišćen je "What if" Situation Test – WIST (Wurtele, 1990), dok je za procenu znanja o seksualnoj eksploataciji korišćen *Personal Safety Questionnaire* – PSQ (Wurtele, 1990). Rezultati su pokazali da 93,5% ispitanica tačno prepozna tri prezentovane situacije koje se odnose na neprikladna seksualna ponašanja. Međutim, ispitanice su bile manje uspešne u diskriminisanju prikladnih i neprikladnih dodirivanja različitih delova tela od strane odraslih. Predstavljene situacije koje uključuju identifikovanje odgovarajućih načina dodirivanja i adekvatno razumevanje seksualnih zahteva nije uspelo da prepozna 16,9% ispitanica, a svega 24,7% je uspelo tačno da odgovori na sve tri postavljene situacije. Nijedna ispitanica nije dala tačne odgovore na svih 12 pitanja o situacijama seksualne eksploatacije na PSQ, dok je svega 26% tačno identifikovalo između 9 i 11 situacija. Rezultati verbalnih izveštaja o tome šta bi ispitanica uradila u seksualno nasilnoj situaciji takođe otkrivaju da ove osobe ne poseduju kapacitete da se zaštite od seksualnog zlostavljanja. Nijednu od strategija samozaštite nije uspelo da upotrebi 5,2% ispitanica. Kada su se skorovi sa WIST testa razložili na skorove pojedinačnih veština uočeno je da ispitanice imaju najviše poteškoća sa prijavljivanjem incidenta i opisivanjem karakteristikama napasnika (čak 51,9%). Autori ističu da ova studija ne samo da ukazuje na teškoće žena s IO da se zaštite od nasilnih situacija, već i na to da će seksualna viktimizacija ovih osoba ostati neprijavljena zbog teškoća da opišu incident i prestupnika. Zbog toga predlažu da se ulože dodatni naponi kako bi se seksualna

edukacija uvela u programe prevencije seksualnog nasilja. Ova edukacija bi trebalo da uzme u obzir individualne potrebe i sposobnosti ciljnih grupa, godine starosti, mentalne i kognitivne sposobnosti, prisustvo drugih ometenosti, kao i vrednosti i običaje društva. Programi prevencije seksualnog zlostavljanja trebalo bi da obuhvataju i evaluativne mehanizme kako bi se procenila efikasnost u zaštiti ciljnih grupa od seksualno nasilnih situacija (Tang & Lee, 1999).

U istraživanju Miltenbergera i saradnika (Miltenberger et al., 1999) učestvovalo je pet neudatih žena, uzrasta od 33 do 57 godina, s lakom i umerenom IO. Verbalne sposobnosti ispitanica bile su na nivou koji je omogućavao odgovaranje na pitanja, učešće u proceni i trening sesijama. Nijedna žena s IO nije ranije učestvovala ni u jednom treningu prevencije seksualnog zlostavljanja. Trening se sprovodio u domovima ispitanica u trajanju od sat vremena nedeljno, deset nedelja. Obuhvatao je prezentovanje informacija o seksualnom ponašanju i zlostavljanju, uvežbavanje razlikovanja situacija seksualnog zlostavljanja od bezopasnih situacija i davanje instrukcija o upotrebi veština samozaštite kao odgovor na situacije seksualnog navođenja koje igra član osoblja. Pored toga ispitanice su uvežbavale veštine igranjem uloga u scenarijima seksualnog navođenja i dobijale nagrade za tačno ponašanje (uz ispravljanje neadekvatnog ako je potrebno). Nedelju dana nakon završetka treninga izvršena je situaciona (*in situ*) procena. Ukoliko ispitanice nisu postigle odgovarajući nivo veština sprovodio se situacioni trening. Rezultati pokazuju da desetonedeljni trening usvajanja veština odgovarajućeg reagovanja doprinosi poboljšanju veština prevencije seksualnog zlostavljanja, ali da se te veštine ne generalizuju u potpunosti tokom situacionih procena. S druge strane, veštine usvojene tokom ove intervencije su se održale i mesec dana kasnije. Autori sugerišu da se veštine samozaštite verovatno neće generalizovati u prirodnom okruženju bez primene situacionog treninga (Miltenberger et al., 1999).

Egemo-Helm i saradnici (Egemo-Helm et al., 2007) su sproveli intervenciju u koju je inicijalno bilo uključeno sedam ispitanica s lakom i umerenom IO, uzrasta od 28 do 47 godina. Kompletan trening završile su četiri ispitanice. Učesnice su podučavane veštinama samozaštite kroz program učenja različitim načinima reagovanja u određenim situacijama. Program se sastojao od davanja instrukcija, modelovanja, uvežbavanja, pružanja povratne informacije i nagrađivanja. Sprovodio se jednom dnevno, devet dana. Procena efikasnosti vršena je samoizveštavanjima (davanje verbalnih odgovora na opisanu situaciju), tokom igranja uloga (zamišljanje da je u pitanju

realna situacija i reagovanje na seksualna navođenja trenera koji je glumio napasnika) i situacionom procenom (u kome nepoznata osoba glumi napasnika, pri čemu ispitanice nisu znale da su procenjivane). Poslednji vid procene korišćen je za proveru generalizacije naučenih veština samozaštite. Ukoliko su ispitanice bile neuspešne tokom ove procene odmah im je prilazio trener i rađen je situacioni trening, koji se završavao kada ispitanice tri puta zaredom postignu zadovoljavajući rezultat. Na isti način procenjivana je održivost usvojenih veština nakon mesec dana i nakon tri meseca. Rezultati ove studije pokazuju da je kombinovanje podučavanja odgovarajućim veštinama reagovanja i situacionog treninga efikasno u prevenciji seksualnog zlostavljanja kod žena s lakom i umerenom IO. Tri jednočasovna treninga doprinela su napretku kod svih pet žena kada se procena vršila samoizveštavanjem i igranjem uloga. Međutim, do generalizacije naučenih veština došlo je kod tri od pet žena nakon primene jednog do dva situaciona treninga. Održivost treninga zabeležena je kod tri od četiri žene nakon mesec dana, dok je nakon tri meseca potvrđena kod dve žene. Autori ukazuju na to da je nekim osobama s IO potreban intenzivniji ili drugačiji trening. Zbog toga se predlaže da se situaciona procena i trening sprovede periodično kako bi se usvojene veštine održale. Kao ograničenje ove studije navodi se da procena nije vršena van kućnih uslova, te da je efikasnost treninga potrebno evaluirati i na drugim lokacijama, poput radnog mesta ili u zajednici (Egemo-Helm et al., 2007).

Jedino dostupno istraživanje koje u svom uzorku uključuje i odrasle osobe s IO muškog pola sprovedeno je u Australiji (Mazzucchelli, 2001). Primenjen je program *Osećati se sigurno* (Feel Safe; Yap et al, 1995), koji objedinjuje različite tehnike i principe za podučavanje osoba s IO. U skladu sa kognitivnim karakteristikama osoba s IO od materijala su se koristili poster, radne sveske koje sadrže tekst i prikaze u slikama praćene audio materijalima, kao i video snimci koji obuhvataju veći broj scenarija. Tokom igranja uloga treneri su koristili instrukcije, modelovanje i navođenje kako bi podstakli razvoj odgovarajućih veština. Pored toga, učesnici su sve vreme dobijali povratne informacije, a razvoj njihovih veština potpomognut je pohvalama i za najmanji uloženi trud i poboljšanje adaptivnog ponašanja.

U treningu je učestvovalo 10 ispitanika (četiri muškarca i šest žena) i 10 osoba s IO koje su činile kontrolnu grupu. Među grupama nije bilo značajnih razlika u odnosu na uzrast i nivo intelektualnog funkcionisanja. Trening se sprovodio jednom nedeljno u trajanju od tri sata, četiri nedelje za redom. Rezultatima je utvrđeno da su osobe s IO koje su učestvovalе u treningu

poboljšale svoje protektivne veštine. Bez obzira na ovaj rezultat, lični doživljaj ispitanika da se osećaju sigurnije nakon intervencije nije potvrđen. Autor (Mazzucchelli, 2001) ovaj nalaz objašnjava malim uzorkom, jer su zabeleženi viši rezultati i na ovom upitniku, te navodi da bi se značajne razlike potrdile da je u uzorak bilo uključeno više ispitanika. Kada je u pitanju uticaj treninga na kvalitet života odraslih osoba s IO razlike nisu utvrđene. Smatra se da je ovaj nalaz pozitivan u tom smislu što se učešće u treningu ne odražava negativno na kvalitet života ispitanika, odnosno ne dovodi do nuspojava poput povećanog nivoa anksioznosti ili povlačenja iz aktivnosti u zajednici.

U Nemačkoj je razvijen pilot program prevencije seksualnog zlostavljanja *Nedodirljiva Ema* (EMMAunantastbar!; Chodan et al., 2017) i primenjen na 120 devojčica s lakom IO, uzrasta od osam do 12 godina, koje pohađaju škole za učenike sa smetnjama u razvoju. Međutim rezultati primene ovog programa još uvek nisu dostupni široj naučnoj javnosti. Pri kreiranju autori su se osvrnuli na postojeće intervencije, razmotrili njihove prednosti i mane i objedinili dostupna teorijska i praktična znanja u formulisanju osnovnih ciljeva i ishoda programa. Pozivajući se na visoku prevalenciju seksualnog nasilja među mladima i decom s IO i usmerenost dosadašnjih intervencija na odrasle osobe, kao ciljnu grupu za primenu programa odabrali su decu s IO. Program obuhvata procenu znanja o seksualnom zlostavljanju kroz učešće u društvenim igarama i davanje verbalnih izveštaja i procenu razvijenosti veština zaštite od seksualnog zlostavljanja kroz igranje uloga i situacione probe.

Predoženi trening kombinuje psihoedukativne elemente i uvežbavanje ponašanja u određenim situacijama, koje su kroz igrovne aktivnosti prilagođene kognitivnim karakteristikama dece s IO, uz korišćenje lutke, kao modela ponašanja. Sekvence aktivnosti se menjaju tako da deca s IO različite koncepte mogu direktno uvežbavati ili posmatrati druge vršnjake u izvođenju aktivnosti. Formulirano je deset sesija kroz koje bi postepeno trebalo da se razviju protektivne veštine. Svaka sesija započinje predstavljanjem aktivnosti i završava se sa dve zaključne aktivnosti:

1. *Predstavljanje i međusobno upoznavanje.* U ovoj sesiji trener predstavlja sebe i lutku Emu, ističe ciljeve treninga, izlaže pravila i diskutuje o njima sa učesnicima.

2. *Govor tela i emocije.* Učesnici izražavaju emocije telom i uvežbavaju ispoljavanje čvrstine i samopouzdanja držanjem tela.

3. *Bazična samoodbrana u situacijama besa i straha u svakodnevnom životu.* Deca uvežbavaju odgovarajuće držanje tela i izražavanje mišljenja na unapred definisan način i u personalizovanim situacijama.

4. *Situacije besa i straha u svakodnevnom životu i traženje pomoći.* Sesija obuhvata ponavljanje različitih načina držanja tela koje odražava samopouzdanje. Treneri predstavljaju načine na koje učesnici mogu da traže i dobiju pomoć od vršnjaka i odraslih u situacijama svakodnevnog života.

5. *Imenovanje privatnih delova tela, dodirivanje i učenje o autonomiji tela.* Ova sesija obuhvata podučavanje dece s IO o privatnim delovima tela i prihvatljivim i neprihvatljivim načinima dodirivanja. Pored toga, podučavaju se veštinama razlikovanja dodirivanja koje se može doživeti kao prijatno ili neprijatno. Kroz vežbu crtanja uče o integritetu i autonomiji tela i crtanjem izražavaju dva koncepta emocija – ko ih dodiruje i gde.

6. *Osećanja i povezanost osećanja sa načinima dodirivanja.* Sesija se nadovezuje na prethodnu i dodatno se razrađuje tema povezanosti doživljenih emocija i načina dodirivanja. Kroz obraćanje pažnje na negativna osećanja druge osobe dete se podučava da prepozna signale potencijalnog seksualnog zlostavljanja, kao i da uoči kada su granice fizičkog kontakta prekoračene.

7. *Osećanja, postavljanje granica i učenje protektivnih veština.* Treneri pružaju konkretne načine za rešavanje uznemirujućih situacija. Upotreba odgovarajućeg držanja tela kombinuje se sa protektivnim veštinama koje podrazumevaju da dete na neverbalan način odbije uključivanje u predložene seksualne aktivnosti, verbalno odbije predlog napasnika, udalji se iz situacije ili kaže napasniku da se skloni, kao i da prijavi situaciju odrasloj osobi u koju ima poverenja. U okviru ove sesije koriste se posebno kreirani video zapisi u kojima su predstavljene potencijalno nasilne situacije. Kroz igranje uloga deca s IO rekonstruišu i uvežbavaju scene iz posmatranih isečaka.

8. *Primenjivanje protektivnih veština u potencijalno opasnim situacijama sa posebnim osvrtom na podmićivanje i akutnu opasnost.* Sesija obuhvata uvežbavanje protektivnih veština kroz igranje uloga, sa posebnim fokusom na različite strategije koje nasilnik može da koristi kako bi namamio dete. Nakon toga, deca se podučavaju primeni različitih strategija u opasnim situacijama.

9. *Primenjivanje protektivnih veština u potencijalno opasnim situacijama, sa posebnim osvrtom na prikrivene strategije prestupnika.* Treneri podučavaju decu s IO o vrstama tajni, odnosno o tome koje tajne treba da sačuvaju, a koje tajne mogu ugroziti njihovo zdravlje i bezbednost uz istovremeno uzimanje u obzir emocija osobe sa kojom su u interakciji. Na kraju sesije se ističu

jednostavna pravila koja deci s IO mogu poslužiti kao smernice za identifikovanje potencijalno štetnih tajni i načini kako da reše određenu situaciju.

10. *Primenjivanje protektivnih veština u potencijalno opasnim situacijama, sa posebnim akcentom na završni deo treninga.* Treneri integrišu prethodnih nekoliko sesija u kreiranju scenarija koje učesnici uvežbavaju kroz igranje uloga. Poseban naglasak se stavlja na prijavu incidenta gde svako dete identifikuje osobu kojoj će se obratiti u slučaju nasilja. Trening se završava sa više krugova ponavljanja vežbi, a učesnici dobijaju sve materijale koje su koristili od početka intervencije (Chodan et al., 2017).

Moglo bi se reći da širina ovog programa, koja se ogleda u broju različitih tema i raznovrsnosti primenjenih aktivnosti, uz usmeravanje na dečiji uzrast, čine ovaj program specifičnim u odnosu na druge programe sličnog tipa.

Doprinos kreiranju programa prevencije seksualnog zlostavljanja osoba sa IO dali su i Morisej i saradnici (Morrissey et al., 1997), formulišući set kriterijuma koji bi trebalo da budu obuhvaćeni kako bi se na efikasan način preveniralo seksualno zlostavljanje osoba s IO. Prvi kriterijum koji autori navode je *sveobuhvatnost*. Pod ovim se podrazumeva da svi koji imaju uticaj na osobu moraju biti uključeni u program, prvenstveno porodica, partneri i terapeuti. Drugi kriterijum se odnosi na *teorijsku zasnovanost*. Program treba da je zasnovan na teorijskom modelu čime se daje osnova za podsticanje doslednosti u svim aspektima programa. Kada je u pitanju *intenzivnost programa*, potrebno je obezbediti dovoljno kontakta između korisnika i trenera. Kratke i česte sesije u kojima se koriste različite metode učenja mogu imati najviše efekta kada su u pitanju osobe s IO. Kriterijum koji podrazumeva *skrojenost prema potrebama korisnika* naglašava da treba voditi računa o godinama ispitanika, njegovim komunikacijskim i kognitivnim sposobnostima, potrebama za dodatnom podrškom i razvojnim sposobnostima. Materijal koji se koristi trebalo bi da je fleksibilan i prilagođen komunikacijskim sposobnostima i načinu na koji osoba uči. *Usmerenost na razvoj veština* ističe da kurikulum treba da je obogaćen različitim iskustvima kako bi se usavršile veštine korisnika, kao i da program treba da ponudi praktične i izvodljive načine rešavanja problema koji su bliski svakodnevnom životu. *Dovoljno praćenja* je kriterijum koji uzima u obzir to da pozitivni efekti tretmana tokom vremena blede i da je osobama s IO potrebno obezbediti dodatne sesije, kao i da je potrebna kontinuirana evaluacija programa. Poslednji kriterijum koji autori navode je *vlasništvo korisnika* koje podrazumeva da osobe kojima je program namenjen treba da budu uključene u sve nivoe njegovog razvoja,

uključujući planiranje, implementaciju, evaluaciju i savetovanje (Morrissey et al., 1997).

Zaključak

U skladu sa aktuelnim konceptom pružanja podrške osobama s IO, neophodno je i u okviru problema prevencije seksualnog nasilja razviti, primeniti i evaluirati veći broj različitih programa intervencije koji će unaprediti veštine samozaštite osoba s IO. Sa tim u vezi treba uzeti u obzir da osobe s IO čine veoma heterogenu populaciju i da se njihove sposobnosti i potrebe za podrškom veoma razlikuju.

Većina programa prevencije seksualnog zlostavljanja usmerena je na unapređenje veština samozaštite osoba s IO, dok se malo pažnje posvećuje okruženju i mogućnostima prevencije kroz edukaciju osoba koje su u direktnom kontaktu sa osobama s IO. Budući programi bi trebalo da budu usmereni i na osobe iz okruženja, kao i na razvijanje takvih strategija prevencije koje će indirektno uticati na smanjenje prevalencije seksualne eksploatacije osoba s IO.

S obzirom na to da se većina studija bavi odraslim osobama ženskog pola, a da se, sa druge strane, ističe visoka prevalencija seksualnog zlostavljanja kod dece s IO, potrebno je više pažnje usmeriti na pružanje podrške u okviru prevencije seksualnog zlostavljanja kod dece i adolescenata oba pola. Pored toga, primetna je nedostupnost programa prevencije seksualnog nasilja za muškarace s IO (Doughty & Kane, 2010), iako se ističe povećan rizik kod ove populacije. U tom smislu, isključivanje osoba muškog pola iz treninga potpuno je neopravdano.

Veliki broj autora ukazuje na to da nema adekvatnih programa prevencije seksualne zloupotrebe osoba s težim oblicima IO (npr. Doughty & Kane, 2010; Mahoney & Poling, 2011), kao i da ove osobe često imaju komunikacijske teškoće koje mogu otežati procenu trenutnog znanja i efikasnosti primenjenog tretmana. Predlaže se upotreba crteža ili gestova kao prikladnija za procenu simptoma seksualnog zlostavljanja (Sequeira & Hollins, 2003), koja se takođe može razmotriti i u kontekstu konstruisanja programa prevencije ove vrste nasilja.

Jedan od načina na koji se može uticati na prevenciju seksualnog zlostavljanja je da organizacije koje se bave osobama s IO prihvate model prevencije

zlostavljanja koji bi uključivao nadgledanje osoblja koje brine o korisnicima, trening osoblja da prepozna znake i simptome ovog vida nasilja, kao i upoznavanje sa koracima koje treba preduzeti kada se zlostavljanje dogodi (Mahoney & Poling, 2011).

Sveukupno, pružanje podrške u oblasti prevencije seksualnog nasilja osoba s IO trebalo bi da zauzme više prostora u budućim istraživanjima.

Literatura

- Brown, H. (1996). Ordinary women: Issues for women with learning disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 24(2), 47-51. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.1996.tb00201.x>
- Buntinx, W. H., & Schalock, R. L. (2010). Models of disability, quality of life, and individualized supports: Implications for professional practice in intellectual disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(4), 283-294. <https://doi.org/10.1111/j.1741-1130.2010.00278.x>
- Chodan, W., Häßler, F., & Reis, O. (2017). A randomized controlled trial on the effectiveness of a sexual abuse prevention programme for girls with intellectual disabilities: study protocol. *Translational Developmental Psychiatry*, 5(1), 1-11. <https://doi.org/10.1080/20017022.2017.1407192>
- Chrastina, J., & Večeřová, H. (2020). Supporting sexuality in adults with intellectual disability – a short review. *Sexuality and Disability*, 38(2), 285-298. <https://doi.org/10.1007/s11195-018-9546-8>
- Doughty, A. H., & Kane, L. M. (2010). Teaching abuse-protection skills to people with intellectual disabilities: A review of the literature. *Research in Developmental Disabilities*, 31(2), 331-337. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2009.12.007>
- Eastgate, G., Van Driel, M. L., Lennox, N., & Scheermeyer, E. (2011). Women with intellectual disabilities: a study of sexuality, sexual abuse and protection skills. *Australian Family Physician*, 40(4), 226-230.
- Egemo-Helm, K. R., Miltenberger, R. G., Knudson, P., Finstrom, N., Jostad, C., Johnson, B. (2007). An evaluation of *in situ* training to teach sexual abuse prevention skills to women with mental retardation. *Behavioral Interventions*, 22(2), 99-119. <https://doi.org/10.1002/bin.234>

- Euser, S., Alink, L. R. A., Tharner, A., van Ijzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2016). The prevalence of child sexual abuse in out-of-home care: Increased risk for children with a mild intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 29(1), 83–92. <https://doi.org/10.1111/jar.12160>
- Graydon, C. M., Hall, G. & O'Brien-Malone, A. (2006). The concept of sexual exploitation in legislation relating to persons with intellectual disability. *eLaw Journal: Murdoch University Electronic Journal of Law*, 13(1), 150-174.
- Jenkinson, J., & Nelms, R. (1994). Patterns of decision-making behaviour by people with intellectual disability: An exploratory study. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 19(2), 99-109. <https://doi.org/10.1080/07263869400035141>
- Kaljača, S., & Dučić, B. (2012). Socijalna inkluzija osoba sa intelektualnom ometenošću – mogućnosti i barijere. U M. Gligorović, & S. Kaljača (Ur.), *Zbornik radova "Kognitivne i adaptivne sposobnosti dece sa intelektualnom ometenošću"* (str. 9-26). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kim, Y. R. (2016). Evaluation of a sexual abuse prevention program for children with intellectual disabilities. *Behavioral Interventions*, 31(2), 195-209. <https://doi.org/10.1002/bin.1439>
- Kvam, M. H., & Braathen, S. H. (2008). "I thought...maybe this is my chance" Sexual abuse against girls and women with disabilities in Malawi. *A Journal of Research and Treatment*, 20(1), 5-24. <https://doi.org/10.1177/1079063208314817>
- Lumley, V. A., Miltenberger, R. G., Long, E. S., Rapp, J. T., & Roberts, J. A. (1998). Evaluation of sexual abuse prevention program for adults with mental retardation. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 31(1), 91-101. <https://doi.org/10.1901/jaba.1998.31-91>
- Mahoney, A., & Poling, A. (2011). Sexual abuse prevention for people with severe developmental disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(4), 369-376. <https://doi.org/10.1007/s10882-011-9244-2>
- Mazzucchelli, T. G. (2001). Feel safe: A pilot study of a protective behaviours programme for people with intellectual disability. *Journal*

- of Intellectual and Developmental Disability*, 26(2), 115-126. <https://doi.org/10.1080/13668250020054431>
- Miltenberger, R. G., Roberts, J. A., Ellingson, S., Galensky, T., Rapp, J. T., Long, E. S., & Lumley, V. A. (1999). Training and generalization of sexual abuse prevention skills for women with mental retardation. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 32(3), 385–388. <https://doi.org/10.1901/jaba.1999.32-385>
- Morrissey, E., Wandersman, A., Seybolt, D., Nation, M., Crusto, C., & Davino, K. (1997). Toward a framework for bridging the gap between science and practice in prevention: A focus on evaluator and practitioner perspectives. *Evaluation and Program Planning*, 20(3), 367-377. [https://doi.org/10.1016/S0149-7189\(97\)00016-5](https://doi.org/10.1016/S0149-7189(97)00016-5)
- Schaafsma, D., Kok, G., Stoffelen, J. M. T., & Curfs, L. M. G. (2017). People with intellectual disabilities talk about sexuality: implications for the development of sex education. *Sexuality and Disability*, 35(1), 21-38. <https://doi.org/10.1007/s11195-016-9466-4>
- Sequeira, H., & Hollins, S. (2003). Clinical effects of sexual abuse on people with learning disability: Critical literature review. *The British Journal of Psychiatry*, 182(1), 13-19. <https://doi.org/10.1192/bjp.182.1.13>
- Stevens, B. (2012). Examining emerging strategies to prevent sexual violence: Tailoring to the needs of women with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 5(2), 168–186. <https://doi.org/10.1080/19315864.2011.608153>
- Stromsness, M. M. (1994). Sexually abused women with mental retardation: Hidden victims, absent resources. *Women & Therapy*, 14(3-4), 139-152. https://doi.org/10.1300/J015v14n03_14
- Tang, C. S., & Lee, Y. K. (1999). Knowledge on sexual abuse and self-protection skills: A study on female Chinese adolescents with mild mental retardation. *Child Abuse & Neglect*, 23(3), 269-279. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(98\)00124-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(98)00124-0)
- Thompson, D. (2001). Is sex a good thing for men with learning disabilities? *Tizard Learning Disability Review*, 6(1), 4-12. <https://doi.org/10.1108/13595474200100002>
- Wissink, I. B., Van Vugt, E., Moonen, X., Stams, G. J. J., & Hendriks, J. (2015). Sexual abuse involving children with an intellectual disability

- (ID): A narrative review. *Research in Developmental Disabilities*, 36(1), 20-35. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2014.09.007>
- Wurtele, S. K. (1990). Teaching personal safety skills to four-year-old children: A behavioral approach. *Behavior Therapy*, 21(1), 25-32. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(05\)80186-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(05)80186-8)
- Yap, L. M., Peden, S., & Boulton, B. (1995). *Feel Safe: Trainers' manual*. Western Australia: Disability Services Commission.

SUPPORT NEEDS IN DOMAIN OF SEXUAL VIOLENCE PREVENTION PROGRAMS AGAINST PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Jelena Todorović¹, Marija Cvijetić², & Suzana Nikolić¹
Elementary School "Sveti Sava", Velika Plana, Serbia
University of Novi Sad – Faculty of Education in Sombor, Serbia

Abstract

Although there are increased discussions about sexual abuse and high prevalence of this type of abuse against persons with intellectual disability lately, there are only few intervention programs which can contribute to prevention in this area.

The goal of this review was to show different aspects and specifics of sexual violence prevention programs against persons with intellectual disability and suggested interventions for incidence reduction of this phenomenon.

Results have shown that there are few studies in this area, as that the prevention programs are mostly oriented on adult women with mild and moderate intellectual disability. Many studies suggest that is necessary to consider personal characteristics of persons with intellectual disability, as well as environmental and cultural impacts in planning, implementation and evaluation of intervention programs.

The challenge for future researchers should be to develop and intensify the implementation of programs that would include a wider range of support in the field of prevention of sexual violence against people with intellectual disabilities.

Key words: sexual abuse, interventions, intellectual disability